

TARJÁN M. TAMÁS

GENERÓZUS ALKU VAGY RAVASZ ZSAROLÁS? A LEX APPONYI ÉS A KÉSEI DUALIZMUS KORI OKTATÁSPOLITIKA ÉRTÉKELÉSE

1907. június 2-án szentesítette Ferenc József az 1907. évi 27. törvénycikket¹ (a továbbiakban: 1907:27. tc.), amelyet az utókor a hivatalban lévő kultuszminiszter után „lex Apponyi” névvel ruházott fel.² A „nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól” szóló jogszabály valójában messze túlmutatott a korabeli pedagógusok fizetésszabályozásán. A törvény azon stratégia jegyében született meg, hogy a magyar állam anyagi lehetőségeinek megfelelően erősíti finanszírozó szerepét a népoktatásban, és ezért cserében olyan jogokat szerez, amelyek birtokában előmozdíthatja a magyarnyelv-tanítás és a hazafias nevelés ügyét.

Küzdelem a politika és a historiográfia frontján – a lex Apponyi megítélése

A lex Apponyi megalkotása újabb lendületet adott annak a sok évtizede húzódó politikai vitának, amely a dualizmus kori Magyarországról alkotott két, egymással szöges ellentétben álló felfogásból fakadt. A kormánypártok és a magyar közvélemény szemében az 1907:27. tc. megalkotása szükségszerű lépést jelentett a modernizáció útján. A törvény pártolói azt hangoztatták, hogy a kor viszonyai megkövetelnek bizonyos fokú nyelvi és kulturális közösséget: ez a záloga az állami intézményrendszer – pl. a közigazgatás vagy a törvényhozás – működésének, illetve annak, hogy a társadalmi mobilitás csatornáit etnikai

1 A tanulmányban idézett és hivatkozott törvények szövegeit a net.jogtar.hu oldal *Ezer év törvényei* címet viselő felületéről töltöttem le.

2 Apponyi nevéhez három fő oktatáspolitikai intézkedést kapcsolhatunk. Az állami tanítók helyzetét rendező 1907:26. tc.-t, a tanulmányban tárgyalt 1907:27. tc.-t és az ingyenes népoktatást bevezető 1908:46. tc.-t a kultuszminiszter személye és a jogszabályok mögött meghúzódó közös koncepció miatt együttesen is szokás lex Apponyinak nevezni. Jelen tanulmány csak a „*a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól*” szóló törvényt illeti ezzel a névvel.

hovatarozástól függetlenül mindenki előtt nyitva álljanak.³ A lex Apponyi tehát – szerintük – ily módon jóléti célokat szolgált. Miután pedig Magyarországon a magyarság képviselte a többséget, és minden téren domináns volt, szükségszerűnek tekintették, hogy a magyar nyelv és kultúra legyen a kapocs az itt élő népek között.⁴ Ezt az érvelést az etnikai kisebbségek kulturális jogait biztosító Eötvös-féle nemzetiségi törvény sem cáfolta, hiszen preambulumban deklarálta a magyar politikai nemzet létét.

A nemzetiségi elitek ugyanakkor eltérő módon látták a dualista rendszert és azt a folyamatot, amelynek végén a lex Apponyi megszületett. Számukra a kiegyezés nem a „természetes rend” helyreállítását jelentette, hanem törést, amely véget vetett a nem magyar ajkú népesség kezdődő emancipációjának. Az 1849–1867 közötti átmeneti korszakban a felvidéki szlovákok vagy az erdélyi románok fokozatosan egyre több pozíciót szereztek a helyi közigazgatásban, elemi és középiskolákkal gazdagodtak, ez a tendencia azonban a centralizált és magyar szupremácia alatt működő dualista Magyarországon a visszájára fordult.⁵ Az előző évtizedek tapasztalatai alapján a nemzetiségek a lex Apponyi vitájában azt a vádat fogalmazták meg, hogy a politikai nemzet fogalmával takarózva a magyar elit valójában etnikai értelemben vett nemzetállamot kíván megteremteni, és az 1907:27. tc.-kel az erőszakos asszimilációnak ágyaz meg.⁶ Ezt a gyanút az 1907 áprilisában zajló képviselőházi vita számos felszólalása is alátámasztotta.⁷ Fontos ugyanakkor azt is látni, hogy a nemzetiségi vezetők is a *status quo* megváltoztatására törekedtek. Olyan politikai rendszert akartak kialakítani, ahol az egyes etnikumok arányos politikai képvisellel és széles körű autonómiával rendelkeznek.⁸

-
- 3 Példaként lásd: Apponyi Albert 1907. április 12-ei képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 169. A Lex Apponyi képviselőházi vitájában Nagy György egyenesen arról beszélt, hogy a nemzetiségi politikusok azért küzdenek a magyarnyelv-oktatás sikere ellen, mert élösködni akarnak a szegény tömegekben. Amennyiben ugyanis a román és szlovák parasztság előtt – nyelvtudásának köszönhetően – nyitva áll majd az út a társadalmi felemelkedéshez, veszélybe fognak kerülni a mai értelmiség pozíciói. Nagy György 1907. április 22-ei képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 384–385.
- 4 Vertán Endre 1907. április 4-ei képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 5–6.
- 5 Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitikai gyakorlat Észak-Erdélyben 1940–44 között – A román kisebbség helyzete*. Doktori disszertáció. Budapest, 2022. 284–287.
- 6 Példaként lásd: František Skyčák (Szkicsák Ferenc) 1907. április 8-ai képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 112–113.; Aurel Vlad 1907. április 13-ai képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 193.
- 7 A lex Apponyi vitájában a radikálisabb nacionalista álláspontot elfoglaló képviselők gyakran összekapcsolták a magyar nyelv megtanulását a „magyar szellem elsajátításával”. Ezzel nem mondták ki teljesen nyíltan, hogy önkéntes asszimilációt követelnének meg a nem magyar ajkú polgároktól, viszont az identitásváltás vagy -módosítás igényét egyértelműen megfogalmazták. Példaként lásd: Szontagh Andor 1907. április 10-ei képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 142.
- 8 A nemzetiségi képviselők követelésüket nem konfrontatív módon adták elő, hanem igyekeztek meggyőzni a magyar többséget, hogy nekik is érdekükben áll a jogkiterjesztés. A lex Apponyi vitájában – a nemzetiségpolitikai és közjogi kérdésekkel összefüggésben – Polit Mihály arra is figyelmeztette a kormányt, hogy nem vívhat egyszerre kétfrontos harcot Bécs és a nemzetiségek ellen. Választania kell az asszimilációs és az önállósodási törekvések közül, amelyek közül az utóbbit a nem magyar ajkú milliók is támogatnák. Mihajlo Polit 1907. április 4-ei képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 27.

Miután az előző évtizedek tapasztalatai igazolták, hogy a nemzetiségi elitek ezt önerőből képtelenek megvalósítani, és Bécs segítségére sem számíthattak,⁹ a nemzetközi közvélemény támogatását igyekeztek elnyerni, hogy nyomást gyakorolhassanak a magyar államra. Ez a törekvés nem volt sikertelen, a Scotus Viator néven publikáló Robert William Seton-Watson és a Nobel-díjas norvég író, Bjørnstjerne Bjørnson nemzetiségi sérelmeket bemutató cikkeinek komoly véleményformáló erejük volt.¹⁰ Magyarország a kisebbségeit brutális eszközökkel elnyomó államként jelent meg a nyugati sajtóban, a budapesti kormány ellen irányuló propaganda ugyanakkor számos valótlanúságot tartalmazott.¹¹ Ennek hosszú távú jelentősége is volt, ugyanis az első világháború után Románia közoktatásügyi minisztere, Constantin Anghelescu a lex Apponyira hivatkozott, amikor a Népszövetség előtt legitimálni igyekezett a magyar kisebbség érdekeit sértő oktatási reformjait.¹²

Azért fontos átlátni, hogy az 1907:27. tc.-et pártoló és elutasító erők milyen érvrendszer mentén politizáltak, mert a lex Apponyi historiográfiájában ugyanezek a gondolati sémák figyelhetők meg. Miután egy korábbi tanulmányomban¹³ már részletesen foglalkoztam azzal, hogy ez a jelenség milyen okokra vezethető vissza, itt csak annyit állapítanék meg, hogy az oktatási törvénnyel foglalkozó történészek aszerint alakították ki értékelésüket, hogy ebben az alapvetően politikai természetű vitában melyik oldal érveivel tudtak jobban azonosulni. Így a lex Apponyi kritikusan rendszerint normatív alapon kritizálták a kisebbségekkel szembeni bánásmódot, és számonkérték a nemzetiségi törvényben foglalt jogok érvényesülésének hiányát, valamint az eötvösi liberális politika elhagyását.¹⁴ Ezzel szemben az 1907:27. tc.-t pozitívabban értékelő kutatók arra hivatkoztak, hogy Magyarország az 1868:44. tc. megalkotásával messze túlszárnyalta a 19. századi európai kisebbségpolitikai gyakorlatot,¹⁵ és logikusan járt el, amikor a nemzetiségek szeparatista törekvéseivel

9 Ezt az 1892-es Memorandum-akció kudarcra is megmutatta, amikor Ferenc József a román nemzetiségi követeléseket tartalmazó emlékiratot olvasatlanul a budapesti kormánynak továbbította. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 1986. 1660.

10 Szarka László: *Modernizáció és magyarosítás. Korunk*, 2007. 18 (12). 25–35, itt: 32.; Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Fekete Sas Kiadó: Budapest, 2020. 272–277.

11 Példaként lásd: Stoica, Vasile: *The Roumanian Question. The Roumanians and Their Lands*. Pittsburgh Printing Company: Pittsburgh, 1919. 27.

12 Bellér Béla: *A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. Magyar Pedagógia*, 1974. 74 (1). 47–65, itt: 64.

13 „A történetírás mint a nemzeti sorstragédiák feldolgozásának eszköze – A Lex Apponyi esete” címet viselő tanulmány várhatóan 2024 májusában jelenik majd meg az alábbi kötetben: Szabó Georgina – Székely András (szerk.): *Történetírás és nemzeti tudat Kelet-Európában a XX–XXI. században*. ELTE-BTK Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék: Budapest, 2024.

14 Ehhez példaként lásd Szarka László értékelését: Szarka László: *Nemzetiségi egyenjogúság és a politikai nemzet egysége (Az 1868. évi nemzetiségi törvény előzményei és létrejötte)*. In: Kovács Kálmán Árpád (szerk.): *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*. Országgház Könyvkiadó: Budapest, 2019. 61–88, itt: 82.

15 Nagy Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Dialóg Campus Kiadó: Budapest, 2019. 195–196.

szemben az oktatás és nevelés hatékonyabb befolyásolására törekedett.¹⁶ A két fő narratíván belül természetesen számos altípust különböztethetünk meg. Dolmányos István 1968. évi *Századok*-tanulmányában a marxizmus társadalomszemléletéből kiindulva fogalmazta meg elfogult bírálatát.¹⁷ Ezzel szemben Szarka László, Nagy Mariann¹⁸ vagy Galántai József¹⁹ a következmények (Trianon) és az elszalasztott kompromisszumos lehetőségek tükrében – tehát jóval kiegyensúlyozottabb módon – kritizálta az Apponyi Albert nevéhez kapcsolódó oktatási törvényt és a korszak nemzetiségpolitikáját. A „túloldalon” Szeffő Gyula,²⁰ Albrecht Ferenc²¹ vagy Mikó Imre²² a Horthy-korszakban egy olyan kurzus képviselőként mérlegelte a lex Apponyi hibáit és erőseit, amely revíziós törekvéseit igyekezett legitimálni. Azok a kutatók, akik bizonyos szempontból magukénak vallják ennek a historiográfiai irányzatnak az örökségét – elsősorban Gulyás Lászlót²³ említhetjük meg itt –, pedig már nem a politikában, hanem a történetírás szférájában akarnak „igazságot szolgáltatni” a szerintük méltatlanul, elfogultan bírált dualizmus kori elitnek.

A viták keresztüzében azonban éppen a lex Apponyi konkrét tartalma esett ki a figyelem fókuszából. A dualizmus kori nemzetiségi kérdéssel foglalkozó történészek fáradtságos módon igyekeznek újra és újra bemutatni azt a folyamatot, ahogy az Eötvös-féle nemzetiségi törvény elfogadásától – vagy még korábról – a magyarnyelv-oktatás népiskolai bevezetésén át az Országgyűlés eljutott az 1907. évi iskolatörvények megalkotásáig. Az 1907:27. tc. tartalmáról ugyanakkor csak érintőlegesen esik szó. Az egyes szerzők rendszerint a legélesebb vitákat kiváltó paragrafusokat ismertetik, hiányzik a törvény egészének szisztematikus elemzése, illetve a jogalkotás előzményének, folyamatának és hatásának teljes igényű bemutatása.

Így jelen dolgozat az alapkérdésekhez tér vissza. Hogyan foglalhatjuk össze a lex Apponyi mögött meghúzódó stratégia lényegét, milyen korábbi jogszabályokon és tervezeteken

-
- 16 Köő Artúr: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Underground Kiadó és Terjesztő Kft.: Budapest, 2014. 30–34.
 - 17 Dolmányos István: Lex Apponyi – Az 1907. évi iskolatörvények. *Századok*, 1968. 102 (3–4). 484–535, itt: 486–489.
 - 18 Nagy Mariann: Magyarország nemzetiségi problémái a függetlenség küszöbén. In: Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper performanda – Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. L'Harmattan: Budapest, 2016. 417–430, itt: 423–426.
 - 19 Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya*. Kossuth Kiadó: Budapest, 1985. 174. és 201.
 - 20 Hóman Bálint – Szeffő Gyula: *Magyar történet. V. kötet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Budapest, 1936. 569.
 - 21 Albrecht Ferenc: A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékelése. In: Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Budapest, 1931. 151–159, itt: 154. (Kutatásom során a kötet digitalizált változatát használtam fel, ami az mtda.hu oldalon érhető el.)
 - 22 Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika – Tanulmányok a magyar közjog és politikai történet köréből*. Minerva: Kolozsvár, 1944. 438.
 - 23 Gulyás László: *Küzdelem a Kárpát-medencéért: regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon, 1690–1914*. Kárpátia Stúdió: Csíkszereda–Budapest, 2012. 9.

alapult az 1907-ben elfogadott oktatási törvény? Mennyiben tekinthető a névadó kultuszminiszter, Apponyi Albert saját alkotásának? Mit „adott” és mit „vett el” a lex Apponyi, miként helyezhetjük mérlegre pozitív és negatív hatásait? Valóban olyan súlyos jogsértést jelentett a nemzetiségek számára, ahogyan ez a történelmi emlékezetben megmaradt? E kérdések megválaszolásával egységes és elfogulatlan képet kívánok alkotni a dualizmus korának egyik legfontosabb oktatás- és nemzetiségpolitikai intézkedéséről.

A magyaryelv-oktatás „harmincéves háborúja” – az 1907:27. tc. előzményei

Bár számos munka összekapcsolja az Apponyi-féle iskolatörvények születését azzal a körülménnyel, hogy a kormányzás első hónapjai után népszerűtlenné váló koalíció igyekezett visszaszerezni a közvélemény szimpátiáját,²⁴ az oktatási reform nem tekinthető egy improvizatív „hangulatjavító” intézkedésnek. Apponyi Albert már kultuszminiszteri programbeszédében kinyilvánította, hogy az oktatás anyagi körülményeinek javítása mellett a hazafias szellem erősítésén is munkálkodik majd.²⁵ A miniszter egy 1907 januárjában kelt levelében bizalmasan megosztotta elődjével, Wlassics Gyulával oktatási törvényjavaslatainak a lényegét,²⁶ majd másfél hónappal később bemutatta az Országgyűlésnek az állami népiskolák tanítóira vonatkozó (későbbi) 1907:26. tc. és a nem állami népiskolák tanítóinak helyzetét szabályozó (későbbi) 1907:27. tc. tervezetét.²⁷ A nemzetiségi ellenállás megtörését/megkerülését szolgáló oktatási stratégia sem mondható újnak. Apponyi már jóval korábban, a Nemzeti Párt 1892-es zászlóbontásakor kifejtette azon nézetét, hogy a magyar nyelv eredményesebb oktatását a tanfelügyelői rendszer hatékonyabb működésével, szigorúbb ellenőrzéssel lehetne elérni.²⁸ A néptanítói fizetések rendező 1893:26. tc. 11. §-a a nem állami iskolák segélyezését már az állam jogköreinek kiterjesztésétől tette függővé, tehát alkalmazta azt a taktikát, ami később a lex Apponyit is jellemezte.

Az 1907:27. tc. előzményeként fontos megemlíteni azt a sok évtizeden át dúló küzdelmet, amely a magyar kormány és a nemzetiségi tanítói kar között robbant ki azután, hogy 1879-ben az Országgyűlés törvénybe iktatta az államnyelv kötelező népiskolai oktatását.

24 Ehhez példaként lásd: Dolmányos, 1968. Lex Apponyi, i. m. 486.; Szász 1986. Erdély története, i. m. 1675–1676.

25 Anka László: *Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában*. Doktori disszertáció. Budapest, 2014. 156.

26 Anka László (szerk.): *Apponyi Albert válogatott levelezése*. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló: Budapest, 2016. 337.

27 A Képviselőház 1907. február 21-ei ülése. *Képviselőházi Napló*, 1906/VI. kötet, 503–504.

28 Szózat a magyar nemzethez: A Nemzeti Párt programja. In: *Apponyi Albert gróf beszédei, II. kötet, 1890–1895*. Singer és Wolfner: Budapest, 1897. 245–263, itt: 253–254. (Kutatásom során a kötet digitalizált változatát használtam fel, ami az mtda.hu oldalon érhető el.)

Bár a jogszabály négyévnyi „türelmi időt” hagyott a magyar nyelvet tanítani nem képes tanítóknak a felzárkózásra, 1885-ben Trefort Ágoston kultuszminister már egy olyan rendelet kiadását látta szükségesnek, amely állásvesztéssel fenyegette a nyelvismerettel nem bíró pedagógusokat.²⁹ Később aztán Csáky Albin, majd a századforduló után Wlassics Gyula és Lukács György is rendeleti úton próbálta növelni a magyarnyelv-oktatás hatékonyságát.³⁰ A sorban utolsó 1905/7200. sz. VKM rendelet már szigorú utasítást adott a tanfelügyelőknek a magyarnyelv-oktatás színvonalának ellenőrzésére, azzal az indoklással, hogy a Magyarországon élő nemzetiségi polgárok 83,2%-a nem ismeri az államnyelvet.³¹

Berzeviczy Albert kultuszminister 1904-ben törvényi szinten kívánta újraszabályozni a népoktatás jogi keretrendszerét, és tervezetében már megjelentek olyan elemek, amelyek nyíltan ellentmondtak az 1868:38. tc.-ben és az 1868:44. tc.-ben lefektetett eötvösi liberális normáknak. A miniszter az állami népiskolákban a diákok nemzetiségére való tekintet nélkül magyar nyelvű oktatást akart bevezetni, és számos olyan javaslattal élt, amelyek a lex Apponyira is inspiráló módon hatottak. Berzeviczy – Apponyihoz hasonlóan – 20 százalékos számarány esetén kötelező jelleggel biztosította volna a magyar nebulók anyanyelvű oktatását, és meghatározta a nem magyar ajkú diákok esetében a magyarnyelv-tanítás követelményét.³² A tervezet az 1907:27. tc.-hez képest enyhébb elvárásokat támasztott, ugyanis a diákoktól hat elemi osztály elvégzése után folyékony olvasást, írást és számolást várt el, illetőleg az „életviszonyoknak megfelelő” beszédtudást követelt meg. Berzeviczy javaslatának érdemi tárgyalását és elfogadását az 1904. novemberi „zsebkendőszavazás” és Tisza István kormányának bukása hiúsította meg.³³ Így a darabontkormány néhány hónapos működése után Apponyi Albertre maradt az új oktatási törvény megalkotásának feladata, aki kultuszministeri munkáját az elődei alatt született anyagok tanulmányozásával kezdte meg. A koalíciós kormány minisztere a tervek mellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium apparátusát – többek között Halász Ferenc szakértelmét – is „megörökölte”, ami ugyancsak az oktatáspolitikai koncepció folytonosságát garantálta.³⁴

29 Bellér, 1974. A nemzetiségi iskolapolitika, i. m. 55.

30 Vesztróczy Zsolt: Modernizáció és/vagy magyarosítás: iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban, 1867–1918. *Pro Minoritate*, 2012. 21 (1). 155–172, itt: 165.

31 Popély Gyula: A Felvidék iskolaügye a dualizmus éveiben. *Irodalmi Szemle*, 2003. 46 (2). 64–81, itt: 72.

32 Gali Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Athenaeum Kiadó: Budapest, 2017. 182–190.

33 Marchut Réka: Iuliu Maniu és a Lex Apponyi. In: Filep Tamás Gusztáv – Papp Z. Artila – Szerbhorváth György (szerk.): *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2022. 153–169, itt: 156.

34 Dolmányos, 1968. Lex Apponyi, i. m. 486–487.; Anka, 2014. Gróf Apponyi Albert, i. m. 157.

„Méz és korbács” – a lex Apponyi támogatási stratégiája

Bár az elmúlt évtizedek során számos olyan munka született, amely a „soviniszta nacionalizmus” és az „erőszakos magyarosítás” bizonyítékaként bírálta az 1907:27. tc.-et, azt a legkritikusabb szerzők is kénytelenek voltak elismerni, hogy a törvény nagyarányú fizetés-emelést hajtott végre a néptanítók körében.³⁵ Ezt megelőzően a néptanítók javadalmazását az 1893:26. tc. rendezte, amely az alapfizetést évi 300 forintban, azaz átszámítva 600 koronában állapította meg.³⁶ A lex Apponyi 2. §-a ezt – annak függvényében, hogy a tanító szolgálati helyét melyik lakbérosztályba sorolták – 1000–1200 koronára emelte fel, és az ötévente járó korpótlékok összegét is növelte. Így az 1907:27. tc. értelmében egy néptanító – harmincévnyi „praktizálás” után – évi 2000–2200 koronát kereshetett, ami a másfél évtizeddel korábban megszabott bértáblához viszonyítva a jövedelem megduplázását jelentette. A törvény 11. §-a hároméves „felkészülési időt” adott az iskolafenntartóknak arra, hogy előteremtsék a megnövekedett bérköltések fedezetét, de az azonnali fizetés-emelésre is lehetőségük nyílt. Sőt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hajlandó volt segíyezni azokat az iskolákat, amelyek fenntartói az új, magasabb fizetést akarták folyósítani, de ehhez nem állt rendelkezésükre elegendő forrás. A türelmi idő lejártával, 1910. június 30-a után azoknak az iskoláknak, amelyek nem hajtották végre a béremelést, kötelező jelleggel állami támogatásért kellett folyamodniuk vagy be kellett zárniuk a kapuikat.

Az oktatásban uralkodó viszonyokat jól mutatja, hogy a lex Apponyi elfogadásának pillanatában az országban működő néptanítók jelentős hányada még az 1893-as törvényben előírt fizetést sem kapta meg. A szegényebb, elmaradottabb periferikus régiók gyakran egybeestek a nemzetiségi tömbterületekkel, ezért számos nyomorgó iskola működött a szerb és román ortodox egyház vagy a szlovák evangélikus gyülekezetek fenntartásában.³⁷ Ezekben az intézményekben a néptanítók a törvényben szabott bér töredékéért dolgoztak, mivel a szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező közösség csupán ennyit tudott fordítani az oktatás finanszírozására. Annak érdekében, hogy a béremelés ne csak papíron menjen végbe, Apponyi a róla elnevezett törvény 1. §-ában köztisztviselői státuszba helyezte a nem állami népiskolák tanítóit, és ezzel kormányzati garanciát adott az új fizetés folyósítására. Ez komplex helyzetet teremtett a nemzetiségi iskolarendszerben. A nem magyar ajkú néptanítók döntő többsége érthető módon lelkesen fogadta a lex Apponyit, és – miként ezt a törvény több kritikusá rosszállóan megállapítja³⁸ – nem foglalkozott azzal, hogy a fizetés-emelésért cserében az állam miként csorbítja az iskolák és a fenntartók önálló jogköreit. A

35 Példaként lásd: Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története 1890–1918, VII/2. kötet*. Akadémiai Kiadó: Budapest 1988. 640.

36 Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1892-ben került sor a korona bevezetésére, az új fizetőeszköz értékét fél forintban határozták meg.

37 Az erdélyi román iskolák állapotához lásd Sárándi, 2022. Nemzetiségpolitikai gyakorlat, i. m. 218.

38 Példaként lásd: Mucsi, 1988. Magyarország története, i. m. 640–641.

kulturális autonómiáért küzdő nemzetiségi elit és a kultúra átadását gyakorlatban végző tanítók között így érdekkülönbség támadt.³⁹ Bár az 1907:27. tc. ellen az egyházi és politikai vezetők számos tiltakozást szerveztek, a demonstrációkon a néptanítók csak elenyésző számban vettek részt.⁴⁰

A nemzetiségi elitek aggálya érthető volt, ugyanis a lex Apponyi jelentős mértékben kiterjesztette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jogköreit az államsegélyben részesített népiskolák felett. Más kérdés, hogy – mint látni fogjuk – a társfinanszírozáshoz kapcsolt különleges jogosítványokat a kultuszminisztérium más úton is igyekezett magának megszerezni,⁴¹ tehát a törvény rosszindulatú alkalmazása esetén az anyagi függetlenség megőrzése nem jelentett volna garanciát az autonóm működésre. Addig, az 1893:26. tc. értelmében a támogatott intézményekben a kultuszminiszter hagyta jóvá a néptanítók kinevezését, ezenfelül pedig államellenes cselekmények gyanúja esetén fegyelmi eljárást indíthatott az ott működő tanítókkal szemben. Mivel az államnyelv oktatásának elhanyagolása is megjelent a fegyelmi vétségek között, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium valójában már 1893-ban lehetőséget szerzett arra, hogy a magyar nyelv eredményes tanítását szankciókkal kényszerítse ki.⁴²

Az állami befolyás kiterjesztése során a kultuszminiszterek az iskolafenntartó függvényében eltérő kihívásokkal szembesültek. Miután a közigazgatásban a magyar szupremácia megkérdőjelezhetetlen módon érvényesült, a községi népiskolák feletti kontroll megszerzése nem jelentett érdemi kihívást. Az egyházak oktatási autonómiáját azonban számos törvény bástyázta körül, amelyek állandó hivatkozási alapot jelentettek a főpapság számára az állami beavatkozási kísérletekkel szemben.⁴³ Tekintettel arra, hogy a lex Apponyi elfogadásának évében a magyarországi népiskolák háromnegyede egyházi fenntartásban működött,⁴⁴ Apponyinak jelentős „ellenszélben” kellett foganatosítania azokat az intézkedéseket, amelyek az állami befolyás növelésére irányultak. A helyzet összetettségét jól jelzi, hogy a lex Apponyi vitája során még a magyar képviselők között is akadt olyan – pl. a néppárti Molnár János –, aki erőteljesen kritizálta az egyházi fenntartók autonómiájának csorbítását.⁴⁵

39 Sárándi Tamás úgy írja le a helyzetet, hogy az állam, az iskolát fenntartó egyház és a néptanító egy „érdekháromszöget” zárt be. Sárándi, 2022. Nemzetiségpolitikai gyakorlat, i. m. 217.

40 A Bihar megyei tüntetésekhez lásd Kőő Artúr: *Román nemzetiségi oktatáspolitikai a XX. század eleji Magyar Királyságban – A Lex Apponyi erdélyi és partiumi előzményei, vitái, következményei*. Doktori disszertáció. Budapest, 2023. 116–118.; A felvidéki demonstrációkról ír Popély, 2003. A Felvidék iskolaügye, i. m. 75.

41 A törvény értelmében a kultuszminisztérium többletjogokat szerzett azokban a népiskolákban, ahol a tanítót egy „állami érdeket sértő” fegyelmi vétségért – pl. a magyar nyelv nem megfelelő színvonalú oktatásáért – marasztaltak el. Ezek nagyrészt megegyeztek azon jogokkal, amelyekről a segélyezett iskolák „önként” mondtak le az állam javára.

42 Ugyanezt emeli ki Mikó, 1944. Nemzetiségi jog, i. m. 254.

43 A népoktatási és a nemzetiségi törvény mellett Eötvös az 1868:9. tc.-kel is jelentős „fegyvert” adott a nemzetiségek kezébe a kulturális autonómia védelmében folytatott küzdelemben. Ez a törvény ugyan csak a szerb, valamint az 1868-ban újonnan elismert román ortodox egyház jogait garantálta, e két nemzetiség ellenállása ugyanakkor együttesen már számottevő volt.

44 Mikó, 1944. Nemzetiségi jog, i. m. 431.

45 Molnár János 1907. április 4-ei képviselőházi felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 11–17.

Az 1907:27. tc. 16. §-a az államsegély folyósításáért – pontosabban évi 200 koronát meghaladó támogatásért – cserében jelentős befolyást biztosított a kultuszminiszter számára a községi és felekezeti iskolákban alkalmazott tantervek és a használt tankönyvek meghatározásában. Ezenfelül a lex Apponyi 23. §-a bővítette a kultuszminiszter ellenőrző jogköreit a felekezeti népiskolák esetében. A törvény kötelezte a fenntartó egyházakat a fegyelmi szabályzat előzetes bemutatására, és lehetőséget biztosított a miniszternek a tanítókkal szemben lefolytatott eljárás felülvizsgálatára. Az állam tehát valójában nem a pedagógusokat, hanem az őket ellenőrző egyházi hatóságokat kívánta felügyelni, ami súlyos bizalmatlanságról tanúskodott.⁴⁶

A lex Apponyi tehát a béremeléssel és az államsegélyek kifizetéséhez kapcsolt feltételrendszerrel olyan helyzetet teremtett, amelyben számos intézmény fennmaradása a kormányzati szándék függvényévé vált. Ez komoly aggodalmat keltett a nemzetiségek körében, a törvény 12. §-ának értelmében ugyanis az állam meg is tagadhatta egy iskola támogatási kérelmét. Erre már az 1893:26. tc. 13. §-a is lehetőséget adott, és az Apponyi-féle jogszabály megfogalmazása kevésbé hatott fenyegetően, de az új viszonyok között a közoktatásban jelentkező megnövekedett bérterhek és a fokozott hatósági szigor miatt az érintett intézmények köre az addigi sokszorosára bővült. A félelmeket nem csillapította, hogy a korábbi rendelkezés értelmében egy új népiskola felállítását, míg az 1907-es törvény szerint a segélyfolyósítás megtagadását kellett a minisztériumnak megindokolnia. Ehhez az „államérdekre” való hivatkozás mindenkor könnyű utat biztosított.

A lex Apponyi így a „méz és korbács” módszerét alkalmazta a támogatásra szoruló népiskolákkal szemben. A tanítóknak jelentős életszínvonal-növekedést ígérő államsegélyért cserében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az intézményi működés azon szegmenseire „tette rá a kezét”, amelyekben keresztül a fenntartók addig sikeresen ellenálltak a kormányzat oktatáspolitikai törekvéseinek. Ez a taktika kézenfekvőnek mondható, mivel a magyar államnak nem volt elegendő erőforrása ahhoz, hogy államosítsa a népiskolai rendszert,⁴⁷ a segélyek folyósításával viszont talált egy köztes megoldást, és finanszírozó szerepvállalásának megfelelően növelte a befolyását.⁴⁸

46 A bizalmatlan légréől tanúskodik a lex Apponyi 20. §-ának indoklása is: „Amint már többször kiemelttem, itt újból hangsúlyozom, hogy a községi és felekezeti népiskolák közül csakis azok tarthatnak igényt állami támogatásra, amely iskolák a hazafias népnevelésnek igaz tényezői, amelyek tehát egész szervezetüket és belső életüket akként rendezik, hogy működésük iránt az állam érdekei szempontjából teljes bizalommal viselkedhessünk.” Apponyi érvelése azért ellentmondásos, mert a népiskolákkal kapcsolatos bánásmódot egy nyilvánvalóan szubjektív szemponttal, a bizalommal kapcsolja össze. Az idézet alapján az sem egyértelmű, hogy kinek a bizalmát kellene elnyerni. Az 1907. évi XXVII. törvénycikk indoklása a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.

47 Az oktatás államosításának igénye már a millennium idején felmerült, miután Polónyi Géza törvényjavaslatot nyújtott be a felekezeti iskolák állami kézbe helyezéséről. Figyelemre méltó, hogy a végül elvetett javaslat vitájában Wlassics Gyula kultuszminiszter azzal érvelt Polónyi ötlete ellen, hogy ő a „fokozatos államosítás” híve. Vesztróczy, 2012. *Modernizáció és/vagy magyarosítás*, i. m. 161.

48 E stratégia lényegét a lex Apponyi elfogadása ellen küzdő nemzetiségi képviselők is értették. Mihajlo Polit szerb politikus egyenesen úgy értékelte a törvényjavaslatot, hogy az állam a legkevesebb befektetéssel a lehető legnagyobb mértékben igyekszik kiterjeszteni befolyását. Mihajlo Polit 1907. április 4-ei képviselőházi beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 26.

Az összképet bonyolítja, hogy az állami beavatkozást az oktatási rendszer viszonyai is indokolták. Bár sok évtized telt el az eötvösi reform óta, a magyar népiskolák jelentős hányadát még mindig romos iskolaépületek, túlszűfolt tantermek, alulfizetett és megfelelő taneszközök nélkül tanító pedagógusok jellemezték. A magyar(országi) társadalom a dualizmus első négy évtizedében tapasztalható gazdasági fellendülés és életszínvonal-növekedés ellenére sem tudta önerőből – közösségi alapon – finanszírozni az oktatást.⁴⁹ Az állam aktivitására tehát nagy szükség volt – a lex Apponyi által biztosított központi források az anyagi gondokat enyhítették, a törvény más intézkedései azonban súlyos problémákat és konfliktusokat idéztek elő.

A liberalizmus Szküllája és a sovinizmus Kharübdisze között – az állam oktatási jogainak meghatározása a lex Apponyiban

Az 1907:27. tc. nem csupán az államsegély elnyeréséhez kapcsolt feltételekkel igyekezett erősíteni a kultuszminiszter befolyását a nem állami fenntartású iskolák felett, hanem számos egyéb olyan intézkedést is tartalmazott, amely korlátozta az oktatási intézmények autonómiáját. Ezek a hazafias nevelés és a magyar nyelv hatékony oktatásának ügyét igyekeztek előmozdítani. Apponyi törekvését plasztikusan mutatja meg a 17. §, amely a népiskolák számára pedagógiai célként azt írta elő, hogy „*a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a valláserkölcös gondolkodást*” erősítsék a tanulóiban. Az iskola nemzeti jellegét a tanterem (a magyar történelem hőseit bemutató faliképek, magyar földrajzi szemléletet tükröző térképek) és az épület külsőségein keresztül (magyar zászló és címer, magyar nyelvű felirat) is meg kellett mutatni. A népiskolák magyar nyelvi követelményeit a 19. § határozta meg, amely – mint az közismert – úgy rendelkezett, hogy a tanulók négy elemi osztály elvégzése után gondolataikat élelőszóban és írásban is érthetően ki tudják fejezni. Ezzel a lex Apponyi „túllicitálta” a Berzeviczy-féle törvénytervezetet, hiszen az a hatodik elemi osztály végén várt el hasonló tudást, ráadásul a diákok „élelőszükségleteinek megfelelően” követelte meg a magyar nyelv ismeretét.⁵⁰ Utóbbi könnyítés az 1907:27. tc. eredeti tervezetében is megjelent,⁵¹ de a közoktatási bizottságban lefolytatott vita során Apponyi engedni kényszerült ezen a téren a koalíció akarátának.⁵²

49 Vesztróczy, 2012. Modernizáció és/vagy magyarosítás, i. m. 155.

50 Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum: Budapest, 1993. 117.

51 Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. *Képviselelőházi Irományok*, 1906/XII. kötet, 68.

52 A jelentés szerint a közoktatási bizottság azért nem támogatta az „élelőszükségleteknek megfelelő” nyelvtudás előírását, mert azzal lehetőség nyílt volna az oktatási elvárások csökkentésére. A közoktatásügyi bizottság jelentése a „nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól” szóló 411. számú törvényjavaslatról. *Képviselelőházi Irományok*, 1906/XII. kötet, 333.

Apponyi a megfogalmazott pedagógiai célok érvényesülésének zálogát a hatékony tanfelügyeletben látta,⁵³ ezért a törvény a segélyezett népiskolák körén kívül is növelte az állam szankcionáló jogköreit. Az 1907:27. tc. 22. §-ának 1. a)–e) pontjai pontosabban definiálták azokat a fegyelmi vétségeket, amelyeket az 1893:26. tc. 13. §-a korábban már az államellenes cselekmények közé sorolt. A 24. § felhatalmazta a kultuszminisztert arra, hogy az ilyen ügyekben önhatalmúlag eljárást indítson, vagy a már zajló vizsgálat lefolytatását a közigazgatási bizottságra, tehát a vármegyei adminisztrációra bízza, függetlenül attól, hogy a vétkes néptanító részesült-e államsegélyben. Amennyiben egy ilyen fegyelmi eljárás a tanító elbocsátásával ért véget, utódját a 25. § értelmében már a miniszter volt jogosult kinevezni. A lex Apponyi a vizsgálat továbbgördítésére is lehetőséget biztosított. Ha ennek során az iskolaszék vétkessége is bebizonyosodott, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium bezárhatta az intézményt, ha pedig a vizsgálat a fenntartó bűnösségét is igazolta, akkor a 26. § alapján annak iskolaműködtetési jogát máshol is meg lehetett vonni. Ezek a jogosítványok lehetőséget teremtettek arra, hogy a kormány fegyelmi eljárások láncolatával frontális támadást indítson a nemzetiségi iskolahálózat felszámolására.

Ezenkívül az 1907:27. tc. súlyos kritikára szolgáltatott okot azért, hogy etnikai-nyelvi alapon eltérő jogokat biztosított a diákok számára. Ily módon a lex Apponyi nemcsak az ötvösi liberális normákkal ment szembe, hanem annak a politikai nemzetfogalomnak az érvényességét is cáfolta, amellyel Apponyi és a képviselőházi többség a magyar nyelv és kultúra elsajátításának követelményét igyekezett legitimálni (és amelyre a 17. § is hivatkozott).⁵⁴ Ezzel a dualizmus kori jogalkotás átlépett egy vörös vonalat. Bár addig is nyilvánvaló volt, hogy a budapesti kormányok oktatáspolitikája a gyakorlatban elsősorban nem a politikai, hanem etnikai értelemben vett magyar nemzet kulturális fejlődését igyekezik szolgálni – ennek megfelelően a közvélemény természetesnek vette, hogy egy állami fenntartású népiskolában az oktatás magyarul folyik⁵⁵ –, a lex Apponyit megelőzően explicit módon ez egyetlen jogszabályban sem jelent meg. Azok a törvények és rendeletek, amelyek a magyarnyelv-oktatás előmozdítása érdekében születtek, nem jelentették a magyar etnikumhoz tartozó diákok pozitív megkülönböztetését.

53 Apponyi az eredeti törvényjavaslathoz benyújtott miniszteri indoklásban a tanfelügyelet újjászervezését is kilátásba helyezte. Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. *Képviselőházi Irományok*, 1906/XII. kötet, 77.

54 Erre mutat rá Aurel Vlad 1907. április 22-ei képviselőházi felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 382.

55 A korabeli felfogás érzékeltetéséhez Berzeviczy Albert 1904-es törvényjavaslata mellett érdemes megemlíteni Herczeg Ferenc két évvel korábbi cikksorozatát is. Herczeg olyannyira természetesnek vette, hogy az állami népoktatás magyar nyelven működik, hogy egyik írásában alkut ajánlott a nemzetiségeknek: amennyiben hajlandók elfogadni, hogy a felsőbb szinteken – pl. a középiskolákban és a tanítóképzőkben – kizárólag az államnyelvet alkalmazzák, a kormány biztosítja számukra az anyanyelvhasználatot az állami népiskolákban. A német asszimiláns író tehát olyasmit kínált fel cserealapként, ami egyébként a nemzetiségi törvényből fakadóan kormányzati kötelesség lett volna. Herczeg Ferenc: *Német nemzetiségi kérdés – Négy újságcikk*. Singer és Wolfner: Budapest, 1902. 57.

A törvény 18. §-a úgy rendelkezett, hogy azokban az iskolákban, ahol a tanulóknak legalább a fele magyar anyanyelvű, az államnyelvet kell alkalmazni a tanításban, azokban az intézményekben pedig, ahol magyarul oktatnak, „*ez az állapot többé meg nem változtatható*”. A szóban forgó passzus azt is előírta, hogy amennyiben a magyar anyanyelvű diákok aránya egy iskolában eléri a 20%-ot (illetőleg a 20 főt), kötelező számukra magyar tannyelvű oktatást biztosítani. Ugyanez a 18. § a „*magyarul nem beszélő növendékek*” számára az anyanyelvű tanulásnak csupán a jogát adta meg, annak gyakorlati megteremtését az iskolafenntartó nagyvonalúságára bízta. Ez a – részben Berzeviczy Alberttől átvett – intézkedés kiválóan megmutatta, hogy a jogalkotó a magyar tannyelv dinamikus térhódítására számít a jövőben, és igyekszik ezt a maga eszközeivel előmozdítani. Az a jogszabály tehát, amely elvben az államnyelv hatékony tanítását tűzte ki céljául, valójában a magyar tannyelv fokozatos elterjesztésére törekedett.

Az etnikai alapú különbségtétel a lex Apponyi 15. §-ában is megragadható. Ez a passzus – egyébként racionális módon – úgy rendelkezett, hogy a 30 diáknál kevesebbet oktató népiskolák működését az állam csak kivételes esetben támogassa. Kimutatható, hogy ezzel a rendelkezéssel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyes régiókban megszüntette az erőforrások szétaprózottságát,⁵⁶ és hozzájárult az oktatási színvonal javulásához, de ehhez a „racionalizáláshoz” a törvény nem minden esetben ragaszkodott. A 15. § ugyanis hangsúlyozta, hogy abban az esetben, ha egy település egyetlen magyar tannyelvű iskolájában foglalkoznak harmincnél kevesebb diákkal, „*a segély e címen meg nem tagadható*”.

Harmadik eklatáns példaként szükséges megemlíteni a törvény 20. §-át, amely kifejezetten a nem magyar tannyelvű felekezeti iskolák számára írta elő, hogy az államsegély folyósításáért cserében bizonyos tárgyakat a minisztérium által jóváhagyott tantervekből és központilag engedélyezett tankönyvek segítségével oktassanak. A lex Apponyi így például a „hazafias tartalmú olvasókönyvek” központi jóváhagyását a magyar tannyelvet használó népiskolák esetében nem tekintette szükségesnek, tehát az állam ellenőrző-szabályozó szerepkörét etnikai alapon állapította meg. Miként több munka is kiemeli, ez a szabályozás elvben arra is lehetőséget biztosított volna, hogy a segélyezett iskolákat magyar nyelvű oktatásra kötelezzék – amennyiben a minisztérium kizárólag magyarul írt tankönyvek használatát engedélyezi –, de nincs bizonyíték arra, hogy a kormányzat kihasználta volna ezt a kiskaput.⁵⁷

Az 1907:27. tc. paragrafusaiból tehát az vonható le tanulságként, hogy a kultuszminiszter oktatási jogköreinek meghatározásakor a törvényhozás hajója Szkülla és Kharübdisz között próbált átevíckélni, hogy sikeresen folytathassa útját a nemzetállam eszménye felé. A két mitológiai lény jól azonosítható a liberalizmussal és a sovinizmussal, hiszen ahogy

56 Sárándi Tamás az erdélyi román oktatási rendszer vizsgálata során megállapítja, hogy a lex Apponyi „mellékhatásaként” nőtt a legalább két néptanítót foglalkoztató iskolák száma, ami a képzés színvonalára jótékony hatást gyakorolt. Sárándi, 2022. Nemzetiségpolitikai gyakorlat, i. m. 220.

57 Bellér, 1974. A nemzetiségi iskolapolitika, i. m. 61–62.

az előbbi ideológia jelentős kulturális jogokat adott a nemzetiségeknek, és gátat szabott az asszimilációnak, úgy az utóbbi eszme az etnikai konfliktusok kiéleződésével, instabilitással, adott esetben polgárháborúval fenyegetett. Mindkettő súlyos veszélyt jelentett a képviselőházban helyet foglaló „hajósok” számára. Ebben a politikai szituációban Apponyi Albert is egyensúlyozásra kényszerült, részben azért is, mert a koalícióban vezérszereppel bíró Függetlenségi és 48-as Párt képviselői nem törődtek a sovinizta követelések kockázataival, és nyíltan elégedetlenségüket fejezték ki az oktatási reform iránt.⁵⁸ Ezt a képviselőházi vita során benyújtott ellenindítványok is jól tükrözték. Okolicsányi László például a magyar nyelvet és a számtant minden diák számára magyarul akarta taníttatni,⁵⁹ Bozóky Árpád pedig először azt indítványozta, hogy minden iskolában magyar nyelvű oktatást vezessenek be,⁶⁰ majd a 20. § részletes vitájában módosító javaslatot nyújtott be azzal a céllal, hogy csak az államnyelvet alkalmazó népiskolák folyamodhassanak segélyért.⁶¹ Apponyi a Házban rendre leszerelte az ilyen radikális követeléseket, más esetekben azonban ő kényszerült kompromisszumra. Így a közoktatási bizottság álláspontja győzedelmeskedett a nyelvi követelmények meghatározásakor, és az egyházak „megbékítése” érdekében Apponyi lemondott arról, hogy a legalább 50%-ban államsegélyből fizetett néptanítókat közvetlenül a kultuszminiszter nevezhesse ki.⁶²

Látható tehát, hogy azok a történelmi és politikusi értékelések, amelyek Apponyi Albertet a sovinizmus zászlóvivőjeként mutatják be, és adott esetben a jogfosztó dekrétumairól ismert Edvard Beneš csehszlovák elnökkel állítják párhuzamba,⁶³ méltánytalanok. Az 1907:27. tc.-hez kapcsolódó nemzetiségpolitikai koncepciót ugyanakkor maga Apponyi is bírálta *Emlékirataiban*, igaz, kritikáját nem elvi, hanem gyakorlati alapon fogalmazta meg.⁶⁴

58 Apáthy István például a *Pesti Naplóban* írt vezércikkében az Eötvös-féle „idealista” felfogás követőjeként marasztalta el Apponyit. A politikus a törvénytervezet magyarnyelv-oktatásra vonatkozó passzusait „alkudozasként” értékelte, és ezt a viselkedésmódot elvi alapon elutasította. Apáthy úgy vélte, hogy a magyar nyelv elsajátítása éppen olyan állampolgári kötelesség, mint a katonai szolgálat, ezért ezen a téren nincs helye semmilyen kompromisszumnak. *Pesti Napló*, 1907. március 3. 1–2.

59 Okolicsányi László 1907. április 22-ei képviselőházi felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 390.

60 Bozóky javaslata „nagylelkű” módon az első két elemi osztályban megengedte volna az anyanyelv használatát oktatási segédnyelvként. Bozóky Árpád 1907. április 22-ei képviselőházi felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 378–381.

61 Bozóky Árpád 1907. április 22-ei képviselőházi felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 419.

62 Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. *Képviselőházi Irományok*, 1906/XII. kötet, 69.

63 2013. május 20-án a két nemzet közötti megbékélés jegyében a *.tyždeň* című szlovákiai hetilap kétnyelvű számot adott ki, amelynek címdalán Beneš csehszlovák elnök a magyaroktól, míg Apponyi a szlovákoktól kért bocsánatot tetteiért.

64 Apponyi szerint a nemzetiségek asszimilációját a magyar szellemű katonai nevelés segítségével lehetett volna érdemben előmozdítani. Utólag úgy vélte, az általa is követett iskolapolitikát „*az élet nem támogatta*”, így „*csak az irritáció következett be, a hatás elmaradt*”. Apponyi Albert: *Emlékirataim, II. kötet (1899–1906)*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 1934. 198.

A történetírás feladata sem a morális ítéletalkotásban ragadható meg, ennek megfelelően a lex Apponyit és megalkotóit nem azon az alapon kell elbírálnunk, hogy mit gondolunk helyes nemzetiségpolitikai stratégiának. A törvényt abból a szempontból kell mérlegre tenünk, hogy milyen hatást gyakorolt a népoktatási rendszer működésére.

Erőszakos elnyomás vagy szerencsétlen látszat? – a lex Apponyi hatása a magyarországi oktatási rendszerre

A trianoni utódállamok történelmi emlékezetében a lex Apponyi úgy jelenik meg, mint a magyar állam kísérlete a nemzetiségi oktatási rendszer felszámolására. Külföldi és hazai szerzőktől is gyakran olvashatunk arról, hogy a törvény elfogadása után tömegesen zárták be a nem magyar tannyelvű elemi iskolákat Magyarországon, megfosztva ezzel a nemzetiségi diákokat az anyanyelven való tanulás lehetőségétől.⁶⁵ A rendelkezésre álló adatokból ugyanakkor jól látható, hogy az 1907:27. tc. az egyes nemzetiségeket eltérő módon sújtotta. Szarka László kimutatása szerint a lex Apponyi valósággal megtizedelte a felvidéki szlovák iskolákat,⁶⁶ míg Kardos József és Sárándi Tamás a románok esetében csekélyebb veszteségeket állapított meg.⁶⁷ Mindez egybevág Nagy Péter Tibor adataival, amelyek szerint 1910-ben a román elemi iskolás gyermekek 74,6%-a, a szlovákoknak viszont csak 18,5%-a tanulhatott az anyanyelvén. (A magyarok esetében ez az arány 99,7% volt.)⁶⁸ Ez a különbség abból adódott, hogy a román tannyelvű oktatás elsősorban az ortodox egyház fenntartásában működött, amely autokefál „nemzeti” felekezetként terebélyesebb szervezettel és nagyobb anyagi potenciállal bírt.⁶⁹ A vallásilag megosztott, főként katolikus és evangélikus szlovákság esetében a fenntartó egyházat viszont magyar vagy a magyar államhoz lojális főpapság vezette. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium már az 1908-as londoni

65 A lex Apponyival alapvetően kritikus nemzetközi szakirodalomban gyakran olyan valótlanságok is megjelennek, amelyek feltehetően a száz esztendővel ezelőtti nemzetiségi propagandából származnak. Gary B. Cohen egy 2007-ben megjelent tanulmánya például azt írja az 1907:27. tc. kapcsán, hogy általánosan rendelkezett a magyar tannyelv népi iskolai bevezetéséről. Ezt a 18. § csak az ismétlődő iskolákban rendelte el. Cohen, Gary B.: *National Politics and the Dynamics of the State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914*. *Central European History*, 2007. 40 (2). 241–278, itt: 265.

66 Szarka, 2007. Modernizáció és magyarosítás, i. m. 32.

67 Kardos József 2003-as tanulmányában 459-re teszi a bezárt román népi iskolák számát a lex Apponyi elfogadását követő négy évben. Sárándi Tamás öt éves időintervallumban 655 megszűnt görögkatolikus és ortodox intézményről ír a románok körében. Kardos József: Apponyi Albert válasza a nemzetiségi kérdésre. In: Krausz Tamás – Szvák Gyula (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Pannonica: Budapest, 2003. 109–113, itt: 113; Sárándi, 2022. Nemzetiségpolitikai gyakorlat, i. m. 220.

68 Nagy Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867–1945. *Iskolakultúra*, 2005. 15 (6–7). 3–229, itt: 84.

69 Ugyanezt állapítja meg Catherine Horel is az Osztrák–Magyar Monarchia városainak multietnikus kultúrájáról szóló közelmúltbeli monográfiájában. Horel, Catherine: *Multicultural Cities of the Habsburg Empire, 1880–1914: Imagined Communities and Conflictual Encounters*. Central European University Press: Budapest – New York, 2023. 171.

kulturális kiállításra készített kiadványában elbüszkélkedhetett azzal, hogy a hazai népiszkolai hálózatban milyen erős dominanciájuk van a magyar tannyelvű intézményeknek,⁷⁰ az 1906–1910 közötti időszakban pedig több mint 12%-kal, 78,9%-ra nőtt az államnyelvet alkalmazó iskolák aránya.⁷¹

Az iskolahálózatra vonatkozó statisztikák tehát látszólag alátámasztják az erőszakos magyarosítás vádját, a magyar nyelv-oktatás eredményességéhez kapcsolódó adatok azonban kérdéseket vetnek fel ezzel kapcsolatban. A Nagy Péter Tibor által közölt kimutatás szerint ugyanis 1908-ban a magyar tannyelvű népiskolákban csupán a diákok háromnegyede sajátította el megfelelő módon az államnyelvet, a nemzetiségek – általában felekezeti fenntartású – intézményeiben pedig a sikerességi ráta 20–40% között mozgott.⁷² Figyelemre méltó, hogy az oktatási autonómiájuktól javarészt megfosztott szlovákok körében kifejezetten eredménytelen volt a magyar nyelv terjesztése. Anyanyelvű iskoláik a „mezőny” végén szerepeltek, de a szlovák nebulók államnyelvre való okítása más – jellemzően magyar tannyelven működő – intézményekben sem volt sikerebb. Hiszen, miként Szarka László kimutatja, a magyar nyelv-ismeret terjedése a dualizmus utolsó évtizedében lelassult a szlovákság körében.⁷³

Ezt a disszonanciát úgy lehetne feloldani, ha azt tapasztalnánk, hogy a magyar állam a lex Apponyi által biztosított eszközök segítségével 1907 után pergőtűz alá vette a nemzetiségi iskolarendszert, ám a számok másról tanúskodnak. Dolmányos István *Századok*-tanulmánya és Zilizi Zoltán Liptó vármegyére vonatkozó vizsgálata alapján nem igazolható, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium offenzívát indított volna a nemzetiségi iskolák tönkretételére. Az 1907:27. tc. 22. §-a a törvényhatóságok ügykörébe helyezte az államérdeket sértő fegyelmi vétségek kivizsgálását, vagyis egy ilyen „hadjáratban” a vármegyei közigazgatás játszott volna főszerepet. Dolmányos adataiból viszont jól látható, hogy ezzel a lehetőséggel az egyes megyék tisztviselői eltérő mértékben éltek.⁷⁴ Liptóban kifejezetten „puha” gyakorlat fedezhető fel, amelyre elhúzódó, sok esetben lezáratlanul maradó eljárások és a legenyhébb ítéletek voltak jellemzők.⁷⁵ A „kesztyűs kéz politikája” logikusnak

70 Jeszenszky, 2020. Az elveszett presztízs, i. m. 283–284.

71 Szalay László: *A „Lex Apponyi” és hatása a magyar népiszkolai oktatás alakulására az 1907–1911. években.* Doktori disszertáció. Budapest, 1981. 98.

72 Nagy P. T., 2005. Az állami befolyás növekedése, i. m. 83.

73 Szarka László egy 1991-es tanulmányában azzal demonstrálta a lex Apponyi sikertelenségét, hogy a törvény elfogadása után a magyarul tudó diákok száma csupán 2,1%-kal emelkedett, ami elmaradt az 1890-es években tapasztalható éves országos átlagtól (3%). Szarka ezzel a kudarccal igazolja azon megállapítását, hogy a nyelvi magyarosításban az állami beavatkozás nem játszott érdemi szerepet. Szarka László: Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában. In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára.* MTA Történettudományi Intézet: Budapest, 1991. 35–45, itt: 44.

74 Dolmányos, 1968. Lex Apponyi, i. m. 521–522.

75 Zilizi Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban. *Sic Itur ad Astra*, 2006. 18 (3–4). 237–268, itt: 267–268. Ugyanez a konklúzió vonható le a Szalay László és Sárándi Tamás által ismertetett felvidéki, illetve erdélyi adatokból is. Szalay, 1981. A „Lex Apponyi” és hatása, i. m. 73–74.; Sárándi, 2022. Nemzetiségpolitikai gyakorlat, i. m. 222.

mondható, hiszen a törvény szigorú alkalmazása – a magyar nyelv-oktatás hatékonyságára vonatkozó adatok fényében – könnyűszerrel megbéníthatta volna a népiskolai rendszert. Apponyit tehát felmenthetjük a nemzetiségi kultúra üldözésének vádjá alól, ugyanakkor – számos kortárshoz csatlakozva – azt a kritikát fogalmazhatjuk meg vele szemben, hogy teljesíthetetlen nyelvi követelményeket határozott meg a törvényben.⁷⁶

Kovács I. Gábor Sáros vármegyét vizsgáló tanulmánya arra is rávilágít, hogy a magyarul oktató iskolák gyors térhódítása a lex Apponyi végrehajtási rendeletében meghatározott törzskönyvezési gyakorlatból fakadt. Ez ugyanis megszüntette a több tannyelvű intézmények kategóriáját. Az államnyelv felvételére Sárosban legtöbbször csak „papíron” került sor, az oktatás a tantermekben az addigi gyakorlat szerint folyt tovább.⁷⁷ Ezt a megállapítást látszólag a „tízkötetes” *Magyarország történetében* közölt statisztikák is alátámasztják. Az itt található adatok szerint az 1900–1913 közötti időszakban a magyar tannyelvű népiskolák száma éppen annyival gyarapodott, mint amennyi több nyelven oktató intézmény működött a századfordulón.⁷⁸

Az 1907:27. tc. érvényesülése kapcsán ezért látszateredményekről beszélhetünk, amelyek az 1918–1920-as kataklizmaszerű átalakulás után teljesen más megvilágításba kerültek, és szerencsétlen módon alátámasztották az erőszakos elnyomás propagandisztikus vádját. Mindez persze nem cáfolja azt a tényt, hogy a lex Apponyi méltánytalanul, a nemzetiségeknek korábban megadott jogok csorbításával reformálta meg a népoktatást. Az is joggal róható fel, hogy a törvényhozásban hegemoniát élvező magyar elit visszaélészerűen, fegyverként alkalmazta a jogalkotást a nemzeti kisebbségekkel szemben. Erről híven tanúskodik, hogy az első világháború előestéjén, amikor Tisza István taktikai okokból tárgyalásokra kényszerült a román elittel, makacsul ellenállt az általa is hevesen ostromozott⁷⁹ lex Apponyi radikális módosítására vonatkozó kívánalmaknak. Tisza és Jankovich Béla kultuszminiszter a kudarcba fulladó alkudozások során csupán a törvény „lojális alkalmazására” volt hajlandó ígéretet tenni, amivel egyszersmind annak legsúlyosabb hibájára és a

76 A kortárs kritika példaként lásd Gheorghe Popovici 1907. április 6-ai képviselőházi beszédét. *Képviselőházi Napló*, 1906/VIII. kötet, 68–69.

77 Kovács I. Gábor: A tanítási nyelv Sáros megye népiskoláiban. In: Halmos Károly – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve – Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest: Századvég, 2009. 262–274, itt: 274.

78 Mucsi, 1988. Magyarország története, i. m. 1007.

79 Tisza István egy képviselőházi beszédében így érvelt az erőszakos nyelvi magyarosítás politikája ellen: „...hát abban az illúzióban élünk-e mi, hogy megmagyarosítottuk az oláh vagy tót polgártársunkat, akit magyarul írni vagy olvasni megtanítottunk? Hiszen ez nem magyarosítás, uraim! [...] Igenis, üdvös és hasznos dolog ez, de nem a magyarosítás útja. Valaki megtanulhat írni és olvasni talán, de különösen, ha jól megszékítozzák az iskolában, még nagyobb gyűlölköje lesz a magyar nemzeti ügynek, mint addig.” Idézi: Szarka, 2007. Modernizáció és magyarosítás, i. m. 30. Érdekes kettősség, hogy még a legharciasabb módon asszimilációpárti politikusok – pl. Grünwald Béla vagy Bánffy Dezső – is egyetértettek a Tisza által elmondott megállapításokkal, ugyanakkor a közgondolkodás a „magyar térhódítás” fokmérőjének mégis a nyelv terjedését tekintette.

kormányzat filozófiájára is rámutattak.⁸⁰ Az 1907:27. tc. a maga „rugalmas” passzusaival Damoklész kardjaként lebegett a nemzetiség kulturális jogai felett, és lehetőséget teremtett arra, hogy a kormány állandó nyomásgyakorlással csikarja ki a nemzetiségek lojalitását. Pontosabban azon – egyre gyarapodó – követelmények teljesítését, amelyeket a magyar politikai elit a lojalitás garanciájának tekintett.

Messzire, a történettudomány berkein kívülre vezetne, ha ezt a taktikát más országok és a trianoni utódállamok 20. századi gyakorlatával vetnénk össze. Objektív alapon ezért azt az ítéletet alkothatjuk meg, hogy 1907 júniusában a lex Apponyival egy, a kor oktatáspolitikai kihívásaival szemben felemás módon „vizsgáló”, a magyar állam által korábban vállalt jogi kötelezettségeket viszont egyértelműen megszegő jogszabály lépett életbe.

Irodalomjegyzék

Albrecht Ferenc: A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékítélete. In: Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Budapest, 1931. 151–159. (Kutatásom során a kötet digitalizált, mtda.hu-n elérhető változatát használtam.)

Anka László (szerk.): *Apponyi Albert válogatott levelezése*. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló: Budapest, 2016.

Anka László: *Gróf Apponyi Albert belpolitika pályafutása a dualizmus korában*. Doktori disszertáció. Budapest, 2014.

Apponyi Albert: *Emlékirataim, II. kötet (1899–1906)*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 1934.

Apponyi Albert gróf beszédei, II. kötet, 1890–1895. Singer és Wolfner: Budapest, 1897. (Kutatásom során a kötet digitalizált, mtda.hu-n elérhető változatát használtam.)

Az 1907. évi XXVII. törvénycikk indokolása a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. Letöltés helye: www.net.jogtar.hu; letöltés ideje: 2024. 04. 25.

Bellér Béla: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia*, 1974. 74 (1). 47–65.

80 Köő Artúr: Utolsó esély – A Lex Apponyi a Tisza István-féle magyar–román közeledési kísérlet tükrében. *Hitel*, 2020. 33 (1). 79–107, itt: 97–98.

Cohen, Gary B.: National Politics and the Dynamics of the State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914. *Central European History*, 2007. 40 (2). 241–278. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0008938907000532>

Dolmányos István: Lex Apponyi – Az 1907. évi iskolatörvények. *Századok*, 1968. 102 (3–4). 484–535.

Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya*. Kossuth Kiadó: Budapest, 1985.

Gali Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Athenaeum Kiadó: Budapest, 2017.

Gulyás László: *Küzdelem a Kárpát-medencéért: regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon, 1690–1914*. Kárpátia Stúdió: Csíkszereda–Budapest, 2012.

Herczeg Ferenc: *Német nemzetiségi kérdés – Négy újságcikk*. Singer és Wolfner: Budapest, 1902.

Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. V. kötet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Budapest, 1936.

Horel, Catherine: *Multicultural Cities of the Habsburg Empire, 1880–1914: Imagined Communities and Conflictual Encounters*. Central European University Press: Budapest – New York, 2023. DOI: <https://doi.org/10.7829/j.ctv2kzv0mg>

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Fekete Sas Kiadó: Budapest, 2020.

Kardos József: Apponyi Albert válaszai a nemzetiségi kérdésre. In: Krausz Tamás – Szvák Gyula (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Pannonica: Budapest, 2003. 109–113.

Képviselelőházi Irományok

Képviselelőházi Napló

Köő Artúr: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Underground Kiadó és Terjesztő Kft.: Budapest, 2014.

Köő Artúr: *Román nemzetiségi oktatáspolitikai a XX. század eleji Magyar Királyságban – A Lex Apponyi erdélyi és partiumi előzményei, vitái, következményei*. Doktori disszertáció. Budapest, 2023.

Köő Artúr: Utolsó esély – A Lex Apponyi a Tisza István-féle magyar–román közeledési kísérlet tükrében. *Hitel*, 2020. 33 (1). 79–107.

Kovács I. Gábor: A tanítási nyelv Sáros megye népiskoláiban. In: Halmos Károly – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve – Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest: Századvég, 2009. 262–274.

Mann Miklós: *Kultúrpolitikuskok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum: Budapest, 1993.

Marchut Réka: Iuliu Maniu és a Lex Apponyi. In: Filep Tamás Gusztáv – Papp Z. Attila – Szerbhorváth György (szerk.): *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2022. 153–169.

Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika – Tanulmányok a magyar közjog és politikai történet köréből*. Minerva: Kolozsvár, 1944.

Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története 1890–1918, VII/2. kötet*. Akadémiai Kiadó: Budapest 1988.

Nagy Mariann: Magyarország nemzetiségi problémái a függetlenség küszöbén. In: Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper performanda – Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. L'Harmattan: Budapest, 2016. 417–430.

Nagy Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Dialóg Campus Kiadó: Budapest, 2019.

Nagy Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867–1945. *Iskolakultúra*, 2005. 15 (6–7). 3–229.

Popély Gyula: A Felvidék iskolaügye a dualizmus éveiben. *Irodalmi Szemle*, 2003. 46 (2). 64–81.

Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitikai gyakorlat Észak-Erdélyben 1940–44 között – A román kisebbség helyzete*. Doktori disszertáció. Budapest, 2022. DOI: <https://doi.org/10.15476/elte.2022.012>

Stoica, Vasile: *The Roumanian Question. The Roumanians and Their Lands*. Pittsburgh Printing Company: Pittsburgh, 1919.

Szalay László: *A „Lex Apponyi” és hatása a magyar népiskolai oktatás alakulására az 1907–1911. években*. Doktori disszertáció. Budapest, 1981.

Szarka László: Nemzetiségi egyenjogúság és a politikai nemzet egysége (Az 1868. évi nemzetiségi törvény előzményei és létrejötte). In: Kovács Kálmán Árpád (szerk.): *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*. Országház Könyvkiadó: Budapest, 2019. 61–88.

Szarka László: Magyarosodás és magyarosítás a felső-magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában. In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. MTA Történettudományi Intézet: Budapest, 1991. 35–45.

Szarka László: Modernizáció és magyarosítás. *Korunk*, 2007. 18 (12). 25–35.

Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 1986.

Vesztróczy Zsolt: Modernizáció és/vagy magyarosítás: iskolapolitika és népoktatás a felső-magyarországi szlovák régióban, 1867–1918. *Pro Minoritate*, 2012. 21 (1). 155–172.

Zilizi Zoltán: A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban. *Sic Itur ad Astra*, 2006. 18 (3–4). 237–268.